

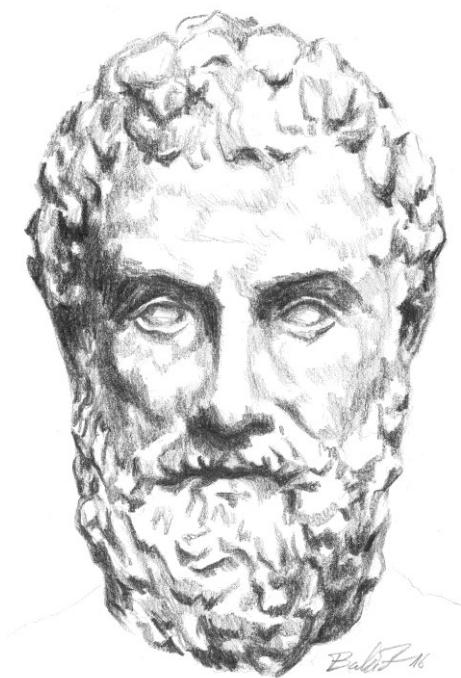
**GORGAS:
CHVÁLA HELENY**

„Sókratés: Musíme ťa teda nazývať rečníkom?
Gorgias: A to dobrým, Sókratés, ak ma chceš nazývať podľa toho, čím sa môžem pýšiť, že som, ako povedal Homér“ (Platón, *Gorg.* 449a; prel. J. Špaňár).

Veta, ktorou odpovedá Gorgias na Sókratovu otázku v Platónovom rovnomennom dialógu, je takmer doslovnou parafrázou Homéra. Podobné spojenia používajú homérski

hrdinovia vždy, keď sa predstavujú, resp. hovoria o svojom urodzenom pôvode, teda o niečom, čo je s nimi neodmysliteľne späté.^{1}*

Práve umenie rétoriky a znalosť Homéra sa neodmysliteľne spájajú s antickým rečníkom a sofistom Gorgiom z Leontín (cca 483 – 376 pred Kr.). Sofistika sa okrem iného vyznačovala opätovným návratom k témam epických spevov, s ktorými narábala predovšetkým ako s podkladmi rečníckych cvičení. Od Gorgia sa nám zachovali dve takéto „cvičenia“, resp. epideiktické reči (ukážkové alebo demonštratívne reči): Obrana Palaméda² a Chvála Heleny. Podľa Aristotelovej Rétoriky³ sú typickými prvkami epideiktických rečí chvála (ἔπαινος) a hana (ψόγος), pričom obsahovo sa tieto reči môžu miešať s ostatnými druhmi, napríklad so súdnou alebo poradnou rečou. Gorgiova Helena, s ktorou slovenského čitateľa práve oboznamujeme, predstavuje exemplárny príklad Aristotelovho vymedzenia tohto žánru. Chvála Heleny je na jednej strane akousi fiktívnou apológiou ženy adresovanou všetkým Grékom, pre ktorých bola Helena symbolom trójskej

Gorgias

*Všetky poznámky po čiarku pochádzajú od prekladateľov.

¹ Por. Homér, Il. 6.211 alebo Il. 8.160, Il. 14.113.

² Slovenský preklad tohto diela vyšiel v preklade A. Kalaša v časopise *Filozofia* 2014, roč. 69, č. 3, s. 267-273.

³ Aristotelés, *Rhet.* 1.3.3 1358b.

vojny a veľkého nešťastia. Na druhej strane je to obhajoba, ktorá sa poslucháčom/čitateľom podáva vo forme laudatía, teda chvály.

Zdá sa, že s Aristotelom má táto reč spoločné viac, než len to, že korešponduje s jeho definíciou epideiktických rečí. V paragrafoch 8-10, kde Gorgias zmiernuje negatívnu hodnotu klamstva (ἀπάτη) tým, že ťažisko viny prenáša na moc logu, zrejme hovorí o poézii, resp. o reči, ktorá má metrum (λόγον ἔχοντα μέτρον). Avšak následky, ktoré tieto metrické kompozície vyvolávajú u poslucháčov, sa až veľmi nápadne ponášajú na účinky tragédie z Aristotelovej Poetiky – δύνανται γὰρ καὶ φόβον παῦσαι καὶ λύπην ἀφελεῖν καὶ χαρὰν ἐνεργάσασθαι καὶ ἔλεον ἐπαυχεῖσθαι (... je schopná zahnať strach, zbaviť človeka smútku, urobiť mu radosť či vzbudiť v ňom súcit) (§ 8). V Chvále Heleny rovnako ako v Obrane Palaméda, nachádzame aj isté významné analógie so sókratovskou tradíciou. Tieto analógie alebo podobnosti sa koncentrujú okolo filozofického problému, ktorý sa v dejinách antickej filozofie ustálil pod označením „etický racionalizmus“ – nemo sua sponte peccat (nikto by nekonal zlo dobrovoľne). Helena je nevinná, pretože sa stala podnetom Trójskej vojny nie z vlastnej viny, ale preto, lebo buď konala na pokyn osudu a bohov (ἢ γὰρ τύχης βουλήμασι καὶ θεῶν βουλευμάσι) a z rozhodnutia nevyhnutnosti (ἀνάγκης ψηφίσμασιν), alebo bola násilím unesená, slovami prehovorená (ἢ λόγοις πεισθεῖσα) či premožená láskou (ἢ ἔρωτι ἀλοῦσα) (§ 6).

Gorgiovým hlavným cieľom bolo podľa jeho vlastných slov „očistiť dobré meno jednej ženy a zostať pritom verný zásade, ktorú som si stanovil na samom začiatku, teda zmyť nespravodlivosť pohany a odstrániť nevedomosť mienky“ (§ 21). Na otázku, či sa mu tento cieľ podarilo naplniť, s istotou odpovedať nemôžeme. Naopak, môžeme skôr – v zhode s Platónom – tvrdiť, že majstrovsky poukázal na nestálosť verejne prijímaných právd v porovnaní s mocou a silou, ktorú v sebe nesie slovo.

Pri preklade sme vychádzali z kritického vydania predsókratovských zlomkov autorov H. Dielsa and W. Kranza.⁴

A. K., Z. Z.

* * *

(1) Hovoríme, že mesto je v dobrom stave, keď má dost' udatných mužov, telo, keď oplýva krásou, duša múdrosťou, čin, keď je vykonaný so zdatnosťou, a reč, keď je pravdivá. Opak toho všetkého je špatnosť. Muža, ženu, reč, čin, mesto aj každú vec treba poctiť pochvalou, ak si ju zaslúžia, a hanieť, ak si naopak zaslúžia hanu. Lebo je rovnakou chybou a hrubou nevedomosťou, keď niekto haní to, čo je chvályhodné, ako keď naopak chváli to, čo je hanebné. (2) Jeden a ten istý človek by teda mal pravdivo povedať to, čo je naozaj potrebné povedať. Tiež by mal vyvrátiť tvrdenia všetkých tých, ktorí hania Helenu – ženu, ktorej meno sa stalo dokonalým symbolom nešťastia a o ktorej majú celkom rovnaký názor všetci poslucháči básnikov. Ja sa však vo svojej reči pokúsím do celej

⁴ Diels, H., Kranz, W. (1952, reed. 1966): Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 2. Berlin: Weidmann.

záležitosti vložiť aspoň trochu rozumného uvažovania a zbaviť obvinení tú, o ktorej ľudia hovoria samé zlé veci. Tým, že ukážem pravdu, dokážem, že sa mýlia, a oslobodím ich od nevedomosti.

(3) Všetci dobre vedia, že tá, o ktorej budeme hovoriť, patrila svojou povahou aj rodom ku skutočnému výkvetu mužov a žien. Tiež je známe, že jej matkou bola Léda.⁵ Skutočným otcom bol boh Zeus, hoci sa všetci domnievali, že je to smrteľník Tyndareos. V prospech prvej možnosti hovorí sama skutočnosť, to druhé sa omieľalo len v rečiach ľudu. Jeden z nich bol najmocnejší z ľudí, druhý zas zvrchovaným vládcom všetkého. (4) A vďaka takýmto predkom dostala do vienka aj krásu, ktorou sa vyrovnala bohom. To, čo dostala, nikdy neskrývala, a preto v mnohých vzbudila silné zmyselné túžby. Už samým telom pritiahla telá mnohých mužov, ktorí zmýšľali pyšne a kládli si veľké ciele. Jedni boli veľmi bohatí, druhí sa pýšili slávnym starobyľým rodom, iní si zakladali na vlastnej fyzickej sile a našli sa aj takí, ktorých moc spočívala v nadobudnutej múdrosti. Tí všetci prichádzali vedení láskou, ktorá rada nad všetkým víťazí, ale určite aj podnecovaní nezdolateľnou ctižiadosťou, ktorá ich mala v moci. (5) Nebudem hovoriť o tom, kto, prečo a akým spôsobom uspokojil svoju túžbu, keď dosiahol lásku Heleny. Žiadne potešenie totiž neprináša poslucháčom to, keď im rozprávame, čo už dávno vedeli, hoci si tak môžeme získať istú dôveryhodnosť. Obdobie, ktoré sa týka týchto udalostí, si teda vôbec nebudem vsádzať a radšej pristúpim k začiatku reči, na ktorú som sa odhodlal. Vyložím teda najpravdepodobnejšie vysvetlenie toho, prečo Helena vyplávala do Tróje.

(6) Je viacero možností, prečo vykonala to, čo vykonala. Predovšetkým je možné, že to bolo z vôle Osudu či bohov, prípadne že o tom rozhodla sama bohyňa Nevyhnutnosť. Ak to tak nebolo, je možné, že bola unesená násilím, prehovorená rečami alebo že sa zaľúbila do krásneho vzhľadu. Ak je pravdou to, čo sme uviedli ako prvé, viniť treba len skutočného vinníka. Veď môže sa božskému zámeru postaviť na odpor ľudský úmysel? Je predsa prirodzené, že silnejšie nie je nikdy potláčané slabším, ale naopak slabšie silnejším, ktoré nad ním vládne a ktoré ho ovláda. Jednoducho, silnejšie vždy v prírode vedie a slabšie nasleduje. Boh je však vždy vyššie ako človek, a to tak silou, ako aj múdrosťou či z akéhokoľvek iného hľadiska. Ak teda vinu za to, čo sa stalo, máme pripísať osudu alebo bohu, Helenu musíme hneď očistiť od zlého mena.

(7) Ak teda bola Helena hrubou silou unesená⁶ a ak zakúsila bezprávne násilie a nespravodlivé zaobchádzanie, je jasné, že nepravosť tu spáchal únosca, lebo vykonal násilný čin. Veľké nešťastie však postihlo tú, ktorú uniesol a potupil. Barbar, ktorý sa podujal na takýto barbarský čin, má dostať to, čo si zaslúži, tak v reči, ako aj podľa zákona a vo sfére činov. Reč ho má z toho, čo spáchal, obviniť, zákon ho má za to odsúdiť, aby viac nebol občanom mesta, a činom sa má rozsudok vykonať. Tá však, ktorá utrpela násilie a ktorá bola zbavená vlasti a pripravená o priateľov, si plným právom zaslúži, aby sme ju

⁵ Manželka spartského kráľa Tyndarea, ktorú zviedol Zeus, keď na seba zobral podobu labute. Okrem Heleny bola matkou Klytaimnéstry (manželka mykénskeho kráľa Agamemnóna), Kastora a Polydeuka.

⁶ Helenu podľa gréckej mytológie uniesol trójsky princ Paris, syn kráľa Priama a Hekaby.

skôr ľutovali, ako preklínali. On vykonal ohavné skutky, ona ich musela vytrpieť. Preto je spravodlivé, aby sme jeho znenávideli a ju ľutovali.

(8) Ak to bola reč, ktorá ju prehovorila a ktorá oklamala jej naivnú dušu, ani proti tomu nie je ťažké obhájiť sa a zbaviť viny nasledujúcim spôsobom. Reč je veľký vládca, ktorý koná priam božské diela prostredníctvom tela, ktoré je zo všetkého najmenšie a ktoré nik nevidí. Tento vládca je schopný zahnať strach, zbaviť človeka smútku, urobiť mu radosť či vzbudiť v ňom súcit. Že je to tak, ukážem hneď teraz.

(9) Výklad, ktorý adresujeme poslucháčom, musíme poňať z hľadiska ľudskej mienky. Celú oblasť poézie chápem a definujem tak, že je to reč obdarená metrom. Jej poslucháči sa už často triasli od veľkého strachu, slzili od súcitu či oddávali srdcervúcim túžbam. Ich duša vtedy zažila prostredníctvom slov nejakú vlastnú emóciu preto, lebo na ňu pôsobilo šťastie a nešťastie týkajúce sa iných osôb a vecí. Ale prejdime od jednej témy k inej. (10) Lebo aj rozličné posvätné zariekadlá, ktoré sú vyjadrené formou reči, navodzujú potešenie a odvracajú zármutok. Sila zariekadla prenikne do mienky duše, ktorú očarí, presvedčí a zmení svojou magickou silou. Ľudia dosiaľ objavili dva druhy umenia manipulovať a ovplyvňovať druhých – jedno sa zakladá na zvädzaní duše, druhé na klamaní mienky. (11) Koľko len ľudí sa už dalo prehovoriť a koľkí sa stále nechávajú prehovárať a ovplyvňovať! A koľko je tých, ktorí iných úspešne ovplyvňujú v toľkých veciach, že ich nik na svete nespočíta! A to všetko len vďaka tomu, že vymýšľajú nepravdivú reč. Lebo keby si všetci dokonale pamätali všetko to, čo bolo, mali dokonalé poznanie o tom, čo je, a bezchybne predvídali to, čo bude, reč by nemohla tak klamať.⁷ Za súčasného stavu však vôbec nie je ľahké dokonale si pamätať minulosť, mať dobrý prehľad o prítomnosti a ešte aj predvídať budúcnosť. Preto si ľudia vo väčšine prípadov za radcu pre dušu povolávajú mienku. Ta je však sama neistá a nestála a také sú potom aj úspechy tých, ktorí sa na ňu spoliehajú.

(12) Čo nám bráni myslieť si, že Helena prišla do Tróje proti svojej vôli a že všetko sa to udialo podobne, ako keby bola unesená hrubou silou násilníkov? Lebo hoci sila presvedčania nemá podobu nevyhnutnosti, zaiste má tú istú moc. Reč, ktorá presvedčila dušu, ju donútila, aby poslúchla jej slová a aby súhlasila s činmi. Nepravosť teda spáchala reč, ktorá presvedčala a konala násilne. Tá, ktorá presvedčaniu reči podľahla, má nepravom zlú povesť, pretože násilie podstupovala.

(13) Ak sa niekto chce naozaj presvedčiť o tom, že prehováranie pristupuje k reči a že dušu dokonale spracuje tak, ako len chce, nech si najskôr všimne výklady tých, ktorí sa zaoberajú nebeskými javmi. Postupujú tak, že jeden názor hneď vymieňajú za druhý. Nerobí im problém jednu teóriu vytvoriť, a vzápätí ju aj odvolať. To, čo je nedôveryhodné a nejasné, tak neváhajú dávať do pozornosti ľudí, ktorí sa spoliehajú len na mienku. Potom nech skúma ostré slovné zápasy, pri ktorých sa už neraz stalo, že nejaká reč sa veľmi páčila a presvedčila celý dav ľudí, pretože bola obratne napísaná, hoci v nej nebolo ani zrnko pravdy. Napokon si treba všimnúť aj slovné zápasia filozofov, v ktorých sa

⁷ Pridržiavame sa gréckeho textu Skouteropoula. Neprikláňame sa k Dielsovej konjektúre gréckeho textu οἷς τὰ ὄν γε, ale k návrhu Blassa ὄν δε.

ukazuje, ako ľahko podlieha zmene presvedčenie založené na mienke v prípade, že je vystavené bystrému filozofickému úsudku. (14) Medzi obsahom reči a duševným stavom poslucháča existuje taký istý vzťah ako medzi zložením liekov a telesným stavom človeka. Lebo reči účinkujú na človeka podobným spôsobom ako lieky. Každý liek totiž vylučuje z tela iné šťavy a jedny lieky zbavujú človeka choroby, no iné skôr života. Podobne jedny reči poslucháča zarmucujú, iné potešujú, ďalšie naháňajú strach, alebo dodávajú odvahu. A veľa je takých, ktoré akýmsi zlým presvedčaním dušu človeka začarujú a priam otrávajú.

(15) Môžeme teda zhrnúť, že ak bola Helena presvedčená rečou, nevykonala nič nespravodlivé, ale postihlo ju nešťastie. Nasleduje štvrtý výklad, v ktorom preberieme štvrté možné obvinenie adresované Helene. Lebo ak všetko to, čo sa stalo, vykonala láska, Helena sa veľmi ľahko vyhne obvineniam z prehrešku, ktorý sa jej pripisuje. Veci, ktoré vidíme, totiž nemajú takú povahu, akú by sme si želali, ale takú, akú každá z nich dostala nezávisle od nás. Zrak však formuje dokonca aj spôsob správania duše. (16) Keď sa teda napríklad stane, že zrak zazrie veľké telá nepriateľov a všetku tú usporiadanosť nepriateľského šíku, v ktorom je každý vojak – či už útočiaci, alebo obranca – po zuby ozbrojený železom a bronzom, teda v takejto situácii sa často stáva, že zrak sa pri takom pohľade veľmi zľakne a vystraší aj dušu. Často sa stáva, že ľudia v takejto situácii zdesene utekajú pred nebezpečenstvom, ktoré k nim ešte ani len nedorazilo. To preto, lebo má nad nimi veľkú moc predstava skutočných vojnových útrap, ktorá sa im zakorenila v duši prostredníctvom strachu, ktorý vyvolal zrakový vnem. Ten v ich duši spôsobí, že vôbec nehľadia na to, čo je čestné z hľadiska zákona, a vôbec nedbajú na dobro, ktoré by im mohlo prieniesť víťazstvo.

(17) Už sa neraz stalo, že ľudia pri pohľade na hrozné veci v tom okamihu aspoň na krátky čas stratili zdravý rozum. Strach ich tak úplne zbavil triezveho uvažovania. Mnohí zas upadli do zbytočného trápenia, ťažkých chorôb či nevyliciteľného šialenstva. Tak hlboko sa obrazy videných vecí prostredníctvom zraku vrývajú do mysle človeka! A pritom sme o mnohých veciach, ktoré naháňajú strach, ani nehovorili. Majú však podobnú povahu ako tie, ktoré sme spomenuli.

(18) Na druhej strane však maliari, ktorí vytvárajú z mnohých farieb a tiel jedno telo a jeden dokonalý tvar, prinášajú potešenie zraku. Aj umelecká tvorba sochárov, ktorá zahŕňa sochy bohov a ľudí, vytvára diela, na ktoré sa radi pozeráme. Vyplýva z toho, že niektoré veci zrak prirodzene vyhľadáva, no iné sú mu svojou povahou nepríjemné. A je veľmi veľa ľudí, ktorým mnoho vecí spôsobilo túžbu po mnohých iných veciach, a ešte viac tých, ktorí takto podľahli láske a nezdolateľnej túžbe po mnohých krásnych telách.

(19) Ak sa teda Helenine oči potešili pohľadom na Alexandrovo⁸ telo a vzbudili v jej duši horlivú snahu dosiahnuť lásku, máme sa ešte čomu čudovať? A ak je láska bohom so všetkou tou božskou silou, ktorá bohom patrí, ako by sa mu mohol ten, kto je od neho slabší, brániť a ako by mohol úspešne odrážať jeho útoky? Ale ak je láska chorobou človeka či nevedomosťou jeho duše, nemožno ju haniť ako dajaké ľudské pochybenie, ale máme ju považovať za ľudské nešťastie. Lebo akokoľvek sa Helena dostala do Tróje,

⁸ Paris je tiež známy pod menom Alexandros.

neprišla tam slobodným rozhodnutím mysle, ale priam zviazaná loveckou sieťou osudu,⁹ nie na základe dopredu pripravovaného ľstivého plánu, ale z donútenia zmyselnej túžby.

(20) Ako je teda možné považovať za spravodlivé, keď niekto haní Helenu? Veď sme jasne dokázali, že to, čo vykonala, urobila buď pod vplyvom veľkého zaľúbenia, alebo prehovorená rečou, unesená silou či z donútenia nejakej božskej nevyhnutnosti. Každý z týchto prípadov však vylučuje akékoľvek podozrenie, že by bola vinná.

(21) Svojou rečou som očistil dobré meno jednej ženy. Zostal som pritom verný zásade, ktorú som si stanovil na samom začiatku, kde som si zaumienil zmyť nespravodlivosť pohany a odstrániť nevedomosť mienky. Jednoducho som chcel napísať reč, ktorá by bola chválou Heleny a zároveň potešením pre mňa samého.

Predložený text vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0885/14 *Fontes Cynicorum* a projektu VEGA č. 1/0416/15 *Vznik, formovanie a premeny významu pojmu frónésis v antickej filozofii*.

Andrej Kalaš
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: andrejkalas@gmail.com

Zuzana Zelinová
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: zelinova13@gmail.com

⁹ Prijímame tu Reiskovu konjektúru τύχης lebo dáva lepší zmysel ako rukopisné ψυχῆς.